

Pistolenko I.O. Payment of the Poltava church historical and archaeological committee to development of museum business on Poltava region at the beginning of the 20 century

In the article history of creation of Poltava church historical and archaeological committee and its participating in building of the first museums of Poltava region: depository for age-old objects, museum of the Poltava battle, exhibitions, – and also in organization of different aspects of activity of these museum establishments at the beginning of the 20 century lights up on the basis of analysis of transactions of the committee of archival files and other materials.

Key words: church historical and archaeological committee, depository of age-old objects, museum, exhibition, archaeological convention, Poltava region

Подано до друку: 27.01.2016 р.

УДК 351.852:94(477):908«1920»

О.М ПРИНЬ

**Окружний музей Старобільського краю
(1920-ті рр.): до історії українського музейництва**

Стаття присвячена висвітленню історії становлення та діяльності одного з перших музеїв м. Старобільська, аналізу його пам'яткоохоронних заходів і продовжує серію публікацій автора про музеї Луганщини та Донеччини в 1920-ті роки.

Ключові слова: окружний музей, Головополітосвіта, НКО УСРР, відділ, колекції, наочні прилади, пам'ятки мистецтва, архітектури, археології, Я.П. Симонів, М.С. Тімашева, О.О. Попапов, О.С. Федоровський, С.А. Таранушенко.

Початок 1920-х років визначається формуванням музейної мережі на засадах соціалізації на східних теренах УСРР: засновується низка окружних музеїв: Луганський, Старобільський, Артемівський (Бахмутський), Маріупольський, згодом також Сталінський. Стаття присвячена висвітленню історії виникнення, становлення та діяльності одного з перших музеїв Східної України і продовжує серію публікацій автора про музеї Луганщини та Донеччини, які вижили у буремні 1920-ті роки та набули свого розвитку за повоєнних часів й існують у сучасній музейній мережі.

Старобільщина розташована у північній частині нинішньої Луганської обл., належить до земель Слобідської України і ще на початку ХХ ст. входила до Старобільського повіту Харківської губернії. В 1920 р. Ізюмський і Старобільський повіти Харківської губернії відійшли до створеної тоді ж Донецької губернії. В 1923–1930 та 1933–1938 роках Старобільська округа – адміністративно-територіальна одиниця Української СРР із центром у м. Старобільськ (до 1933 – м. Старобільське).

Старобільську округу було створено у складі Донецької губернії в 1923 р., коли в усій УСРР запроваджувався окружний поділ. У 1925 р. губернський поділ було скасовано й округа перейшла в безпосереднє республікан-

ське підпорядкування. Станом на 1 січня 1926 р. округа поділялася на 11 районів: Олександрівський, Біловодський, Білокуракинський, Білолуцький, Марківський, Містківський, Ново-Айдарський, Ново-Астраханський, Осинівський, Старобільський і Стрільцівський [1]. В 1930 р. Старобільську округу, як майже і всі інші округи СРСР, було ліквідовано.

Місто Старобільськ (1598–1600) є одним з найдавніших міст сходу країни, внесених до Списку історичних населених місць України [2]. Історичне населене місце, згідно з українським законодавством, – це місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал із об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку.

Однією з невідомих сторінок історії Старобільського краю є історія становлення музейної справи та проведення пам'яткоохоронної роботи на об'єктах культурної спадщини. Окремі знахідки та матеріали науково-дослідних експедицій із цієї території прикрашають експозиції музеїв: Державного Ермітажу (м. Санкт-Петербург, РФ), Національного музею історії України, Харківського музею українського мистецтва, Археологічного музею Інституту археології НАН України, Луганського обласного краєзнавчого музею й інших.

Чималий інтерес для загальної історії музейної справи України являє собою історія створення та діяльність краєзнавчого Музею Старобільського краю, позаяк час заснування цього закладу припав на період бурхливого становлення українського радянського музейництва, коли музейна робота мала ще багато невизначеності у своїх напрямках, формах, методах, і це дуже гостро відчували працівники молодих музеїв у регіонах на периферії.

Музей Старобільського краю був однією з не багатьох установ, що входили до списку окружних музеїв, які утримувалися державним коштом, і перебував у безпосередньому підпорядкуванні Головного управління політосвітньої роботи НКО УСРР. Він знаходився у м. Старобільську на вул. Володарського у Будинку селянина. Першим директором музею було призначено Якова Петровича Симоніва (рос. Симонова).

Яків Петрович Симонів народився в 1893 р. у м. Старобільському. Середню освіту отримав тут-таки у Вищій початковій школі, закінчив педагогічні курси в м. Богучарі. Працював учителем до початку I Світової війни. Був призваний на військову службу, навчався у воєнно-авіаційній школі в Петрограді. Протягом трьох років навчання активно займався самоосвітою.

Повернувшись у 1918 р. до Старобільська, Я.П. Симонів влаштувався на посаду шкільного інструктора в Старобільському повітовому земстві.

З 1919 до 1922 р. працював у відділі народної освіти, з 1922 р. до 1924 р. – викладачем у місцевій школі. В 1919 р. він доклав значних зусиль для створення Музею учбових наочних приладів (в подальшому – окружний Музей Старобільського краю), ставши його директором. Одночасно з роботою в музеї Я.П. Симонів вів активну громадську діяльність. Працював на різних посадах в Спілці робітників освіти (Робос): голова місцевого комітету, член правління окружної філії, член та голова правління клубу Робос. Також був членом правління Товариства сприяння обороні, авіаційному та хімічному виробництву (*рос.* Осоавиахим). У 1926 р. його було обрано членом міської ради. Брав активну участь в комісіях і засіданнях Старобільського окружного виконавчого комітету, окружного комітету народної освіти, окружного планового відділу й окружного статистичного бюро [3].

Час заснування музею Старобільського краю відносить нас до 1919 року [4, с. 243]. На початковому етапі він був сформований і функціонував як «Музей учбових наочних приладів» і мав за основну мету своїми наочними приладами обслуговувати освітні заклади в окрузі. Але на початку 1920-х років він значно розширює сферу своєї діяльності завдяки краєзнавчому ухилу.

У середині 1920-х років Музей Старобільського краю вже закінчив процес становлення і набув статусу окружного музею краєзнавчого спрямування, продовжуючи активну просвітницьку діяльність. До структури музею входили такі відділи, як природничий, культурно-історичний і економічний. На основі його колекції наочних приладів було створено пересувний відділ, відділ наочно-шкільних підручників, а також хімічна лабораторія, метеорологічна станція, краєзнавчий гурток. Старобільська школа ліквідації неписьменності регулярно користувалася бібліотекою музею, яка налічувала 760 екз. книжок, зокрема шкільних підручників.

Розташування музею в аграрному краї позначалося на його діяльності, визначало її особливості у формуванні експозиції. Відвідувачами музею переважно були селяни, тому основними завданнями музею стало розповсюдження знань про місцевий край із широким використанням наочних експонатів. До складу фондів музею ввійшли експонати та матеріали, які характеризували клімат, ґрунти, геологію краю, флору та фауну регіону. Експонати розміщувалися у спеціальних скляних шафах.

Основою екскурсійних груп музею, як ми вже зазначали, було місцеве населення. Тільки за період 1924–1925 звітного року до музею завітало 14606 відвідувачів у складі 70 екскурсій. Їм надавалися пояснення стосовно виставлених експонатів та проводилися лекції на такі основні теми: 1) значення музею у справі вивчення місцевого краю; 2) корисні копалини

Старобільської округи; 3) погода, її вивчення та кліматичні умови нашого краю; 4) породи лісів Старобільської округи.

Екскурсійні групи формувалися переважно за безпосередньої підтримки Старобільської центральної бібліотеки, з якою був налагоджений тісний зв'язок. Ні один захід, проведений бібліотекою, не відбувався без участі музею, який брав на себе відповідну виставкову роботу.

Незважаючи на значні досягнення музею на просвітницькій ниві, він потерпав від характерних для всіх окружних музеїв того часу проблем – дуже мізерного фінансування та обмеженого штату. Всього на початковому етапі було 3 штатних працівники музею: директор (з місячною оплатою 58,12 крб.), один музейний працівник (31,25 крб.) та один технічний працівник (преparator) (13,75 крб.). На задоволення поточних потреб музею на рік виділялося менше 600 крб.: на навчальну частину – 270 крб., господарські витрати – 215 крб., придбання інвентарю – 100 крб., на краєзнавче обстеження краю кошти не виділялися взагалі [5, арк. 407].

1927–1928 звітний рік не приніс істотних позитивних змін у діяльності музею. Умови праці в зимовий період були надзвичайно складними – відсутність опалення призвела до того, що середня температура в приміщенні не підіймалася вище за 3–5⁰ С, а брак фінансування навчальної частини на деякий час примусили заклад узагалі законсервувати. Проте, незважаючи на істотні труднощі, колектив музею продовжував свою роботу. Він був відкритий для відвідувачів 230 днів на рік, його відвідало більше 26 тис. чоловік, було проведено 15 лекцій, на яких були присутні 1982 слухачі.

Окрім екскурсійної тривала й робота зі збору експонатів – протягом 1928 р. фондова колекція музею збагатилася на 54 експонати. Коли дозволяли погодні умови, проводилася робота з консервації матеріалів у формаліні. Для збереження опудал тварин і одягу використовувався нафталін, камфора, камера з формаліновими парами, просушка та провітрювання. Не припинялися й поточні роботи з інвентаризації та каталогізації музейних експонатів.

Наприкінці 1928 р. ситуація з фінансуванням музею загострилася, на поповнення його експонатами було виділено лишень 41 крб. 76 коп., і музей поступово почав перетворюватися на постійну виставку. Для поліпшення ситуації Старобільська окружна інспектура народної освіти була вимушена скоротити і без того нечисленний штат музею ще на одну одиницю – преparatora. Таким чином, єдиним працівником музею залишився його директор [6, арк. 5].

Усі ці деструктивні процеси проходили на тлі підвищення популярності музею серед місцевого населення. 1926–1927 звітнього року заклад відвідало 35481 чоловік, 1927–1928-го – 26081 [7]. Незважаючи на критичне скорочен-

ня штату та площі музею, на 1928–1929 рік було заплановано реорганізацію економічного відділу, розгортання та поповнення сільськогосподарського відділу музею з метою висвітлення колективізації населення округи, засобів поліпшення сільського господарства, поживлення роботи з вивчення корисних копалин краю.

В етнографічному відділі музею планувалося скласти мапу національного складу населення округи, взяти участь у етнографічних експедиціях, які мав проводити в окрузі Харківський музей українського мистецтва, та в археологічних експедиціях Харківського археологічного музею. Планувалося розробка зоологічного краєзнавчого матеріалу, складання зоологічної та археологічної мапи краю.

Теми лекцій задовольняли потреби в інформації саме місцевого сільського населення: «Чистосортне насіння та його значення для сільськогосподарської продукції», «Чим та як хворіють рослини та засоби боротьби з цими хворобами», «Ранній пар у наших кліматичних умовах», «Боротьба зі шкідниками у зимовий період», «Культури для експортування та що дає для цього наша округа», «Птахівництво в нашій окрузі» та інші [8, арк. 9].

У 1926 р., згідно із загальнодержавною антирелігійною кампанією, у м. Старобільськ була створена окружна антирелігійна комісія для перевірки культового майна в молитовних будинках округи, яка поклала собі за мету вилучення культових цінностей, що мали історичну, художню чи археологічну цінність. До комісії увійшли представники окружного адміністративного відділу, агітпропу, окружного відділу народної освіти, окружного відділу ДПУ та музею [9, арк. 1]. Завідуючий музеєм був залучений до перевірки культового майна саме в частині визначення його культурної та історичної цінності.

Музейниками у тісному контакті зі Старобільським окружним архівним управлінням провадилася практична робота з поповнення експонатів музейного відділу історії революційного руху на Старобільщині, готувалося відкриття антирелігійної виставки, яка згодом увійшла до екскурсійних маршрутів.

У 1928 р. посаду завідуючої музеєм обійняла М.С. Тімашева, змінивши на цій посаді Я.П. Симонова.

Марія Семенівна Тімашева народилася 1 (14) квітня 1894 р. також у м. Старобільському Харківської губернії. Початкову та середню освіту отримала у приватній школі та жіночій гімназії, де поглиблено вивчала французьку, німецьку мови та математику.

Після закінчення гімназії рік працювала рахівником в Старобільській земській управі. Через події громадянської війни вона була змушена перервати

навчання, та, повернувшись додому, працювати в місцевій бібліотеці при відділі народної освіти.

Закінчивши на початку 1920 р. навчання на педагогічних курсах, М.С. Тімашева повернулася до м. Старобільська. Там вона 2 місяці працювала вихователькою у дитячому будинку, потім повернулася до роботи в бібліотеці, а з листопада 1920 р. розпочала роботу в Музеї навчальних наочних приладів і налагодила спостереження на метеорологічній стації, що існувала при музеї. Здійснивши невдалу спробу знайти роботу в Харкові, повернулася до м. Старобільська. З березня 1923 р. при сільбуді відкрився сільськогосподарський музей, у якому М. С. Тімашева почала працювати на посаді помічника завідуючого, згодом стала завідувачкою сільськогосподарського музею, пропрацювавши до його злиття з Музеєм навчальних наочних приладів у 1924 р.

Обіймаючи посаду директора, М.С. Тімашева одночасно продовжувала вести спостереження на метеорологічній станції при музеї (червень 1921 р. – серпень 1926 р.) й за сумісництвом займала посаду завідуючої сільськогосподарською бібліотекою при Старобільському окружному земельному відділі Наркомзему УСРР (жовтень 1927 р. – липень 1930 р.). Впорядкуванню цієї бібліотеки М.С. Тімашева віддала багато сил та часу, за три роки систематизувавши 3 тис. книжок з різних сільськогосподарських питань, розробивши систематичний і алфавітний каталоги до них. У той же час вона також займалася комплектуванням і систематизацією бібліотеки Музею Старобільського краю [10; 11].

Новий директор, попри те, що залишилася в штаті сама, все ж продовжила музейну роботу, але, зрозуміло, її кваліфікації для цього було недостатньо. І, як зазначає у своєму листі до музейної секції Народного комісаріату освіти М.С. Тімашева, облік та вилучення культового майна з молитовних будинків округи музей не велось через відсутність спеціаліста, який міг би проводити експертизу науково-історичної цінності предметів, а також за відсутності коштів на ці заходи [12].

Незважаючи на те, що музей мав суто місцеве значення, були встановлені творчі наукові зв'язки з такими установами, як Центральне бюро краєзнавства в Ленінграді, Український комітет краєзнавства, Всеукраїнський археологічний комітет, Харківський археологічний музей та Музей українського мистецтва у Харкові, Кабінет антропології та етнології імені Ф. Вовка при ВУАН, Державний соціальний музей Донбасу [13, арк. 191].

Поступово музей набував ваги місцевого осередку екскурсійної роботи в Старобільській окрузі. В 1928 р. за ініціативою музею були розроблено положення про внутрішньоокружні екскурсії Старобільською округою за шістьма затвердженими маршрутами. Приміром, маршрут № 1 містив у собі оглядо-

ву історичну екскурсію містом Старобільськ із відвідуванням краєзнавчого музею, постійної антирелігійної виставки, центральної бібліотеки, школи молодих кустарів, електростанції, на завершення цієї екскурсії пропонувався відпочинок у сосновому бору на р. Айдар [14, арк. 9–10].

Як бачимо, музей поступово розвивався, займався фондовою, експозиційною, лекційною й екскурсійною роботою. Проте, через обмежений штат не мав змоги проводити пам'яткоохоронну роботу, що потребувала спеціальних професійних знань, навичок і вмінь. Це підтверджує й подальше листування окружного виконавчого комітету з Укрнаукою НКО УСРР.

Директор музею М.С. Тімашева, не маючи в музею та й самому Старобільську достатньо кваліфікованих кадрів, усе-таки домагалася у керівництва Старобільського окрвиконкому виділення фінансових коштів на наукові дослідження та сприяла залученню до досліджень краю професійних науковців для проведення археологічних, мистецьких і етнографічних експедицій.

Протягом 1928–1929 років археологічні дослідження території Старобільської округи проводили харківські дослідники, співробітники Харківського археологічного музею О.С. Федоровський, О.О. Потапов та І.М. Луцкевич, дослідивши курганний могильник біля с. Нещеретове.

За результатами археологічних досліджень фондова колекція музею поповнилася кістяком із катакомбного поховання, бронзовими прикрасами, керамічним посудом і 28 фотографіями процесу досліджень.

Окрім того, мистецькі дослідження на території Старобільського округу в 1928 р. проводила експедиція Музею українського мистецтва під керівництвом С.А. Таранушенка, яка дала 90 фотонегативів, переважно з будов і хатніх розписів.

Завдяки проведеним археологічним, мистецьким і етнографічним дослідженням на території Старобільської округи вдалося виявити пам'ятки археології, архітектури та мистецтва, які згодом були взяті на державний облік. Уже в 1928 р. до державного реєстру пам'яток культурної спадщини було включено 4 пам'ятки архітектури, виключно культові споруди, 3 з яких були дерев'яні: у селах Трьохізбенка (Покровська церква), Боровеньки (Миколаївська церква), Безгинівка (Казанська церква), а також цегляний собор у м. Старобільськ [15, с. 254–255].

У подальшому кількість пам'яток, узятих на державний облік, збільшується. У реєстрі пам'яток матеріальної культури Старобільської округи, що були взяті на облік Українським комітетом охорони пам'ятників культури і природи при НКО УСРР, станом на 1930 р. таких пам'яток було вже 8, 7 із них – культові споруди [16].

Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Старобільській окрузі в 1930 р.

№	Назва пам'ятника	Категорія пам'ятника	Місце знаходження
1	Пам'ятник (на спогад про загиблих борців за волю. Бетон, 1922)	революційна	м. Старобільськ
2	Соборна церква (мур., 1784–1794)	архітектурна	м. Старобільськ
3	Казанська церква (дер. 1773).	архітектурна	с. Безгинівка
4	Церква (мур. (нижня частина), дер. (верхня частина))	архітектурна	с. Смолянинове
5	Миколаївська церква (мур., 1841)	архітектурна	с. Новопсков
6	Михайлівська церква (дер., XVIII ст.)	архітектурна	с. Осинове
7	Склеп на цвинтарі Миколаївської церкви (мур., XIX ст.)	архітектурна	с. Осинове
8	Склеп на цвинтарі Миколаївської церкви (мур., XIX ст.)	архітектурна	с. Новопсков

Історія діяльності місцевих окружних музеїв ніколи не була легкою, але саме такі музеї та віддані своїй справі їх працівники робили ці заклади ближчими до людей, а надто ж у сільськогосподарських регіонах, де питання сприйняття музеїв населенням, яке практично не мало вільного часу, ставало особливо актуальним. Також музей був опорою у справі поширення народної освіти. Загалом, музей Старобільського краю зробив значний внесок на красзнавчій ниві. Його внесок у популяризацію знань про історію, культуру, природу краю в 1920-х роках можна вважати неогічним. Проведене ж дослідження повертає із забуття ім'я подвижників музейної справи Я.П. Симоніва та М.С. Тімашевої та дозволяє доповнити історію українського музейництва періоду 1920-х років.

Джерела та література

1. Старобільська округа: Матеріали до опису округ УСРР. – Х. : Друкарня ім. Петровського «Полтава Поліграф», 1926. – 44 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» // Офіційний вісник України від 17.08.2001 – 2001 р., № 31, стор. 104, стаття 1402, код акту 19613/2001.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління (далі – ЦДАВО України), ф. Р-166, оп. 12, спр. 7002, 5 арк.
4. Музей Старобільського краю // Український музей. – К., 1927. – Зб. 1. – С. 243–244.
5. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 5, спр. 262, арк. 407–409.
6. Там само, оп. 6, спр. 2518, арк. 5.
7. Там само, арк. 2.
8. Там само, арк. 9–10.

9. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. П-4, оп. 1, спр. 189, арк. 1–2.
10. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. ВУАК, спр. 302, арк. 43–43 зв.
11. Поточний архів відділу кадрів Інституту археології НАН України, особова справа М.С. Тимашевої, арк. 1–11.
12. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9391, арк. 272.
13. Там само, оп. 8, спр. 443, арк. 190–191.
14. ДАЛО, ф. П-2779, оп. 1, спр. 338, арк. 9–10.
15. Принь О.В., Принь М.О. Первинна державна реєстрація пам'яток археології, архітектури та природи в східних округах Української СРР в 20-х – на початку 30-х років ХХ століття / Принь О.В., Принь М.О. // Донецький археологічний збірник. – Донецьк, 2012. – Вип. 16. – С. 251–265.
16. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 700.

Принь М.О. Окружній музей Старобельського краю (1920-е гг.): к истории украинского музейного дела

Стаття посвячена освещению истории становления и деятельности одного из первых музеев г. Старобельск, анализу его работы по охране памятников истории и культуры и продолжает серию публикаций авторов про музеи Луганщины в 1920-е гг.

Ключевые слова: окружной музей, Главполитпросвет, НКО УССР, отдел, коллекции, наглядные пособия, памятники искусства, архитектуры, археологии, Я.П. Симонов, М.С. Тимашева, А.А. Потапов, А.С. Федоровский, С.А. Таранушенко.

Pryn M.O. The Starobilsk Regional Museum (1920s): to the history of Ukrainian museology

The article is devoted to elucidating the history of formation and activity of one of the first museums of Starobilsk. It analyzes its cultural heritage protection activity and continues a series of publications of the authors about Luhansk regional museums in the 1920s.

Keywords: regional museum, collections, monuments of archeology, architecture, works of art, Ya.P. Symonov, M.S. Tymasheva, department, visual aids, A.A. Potapov, A.S. Fedorovskiy, S.A. Taranushenko.

Подано до друку: 29.03.2016 р.

УДК 763:94(477)«1930»

Т.М. РАДІЄВСЬКА

С.А. СОРОКІНА

О.М. ЗАВАЛЬНА

Мандри археологічних колекцій Національного музею історії України в 1930-ті роки

У 1930–1931 роках археологічну збірку Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка було передано до новоствореного Археологічного музею ВУАН. Невдовзі його було закрито, а колекції в 1936 р. надійшли до Історичного музею. В роботі публікуються документи, які доповнюють складну картину перетворень музейної галузі.

Ключові слова: Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка, Центральний історичний музей, Музей докласового суспільства, Археологічний музей ВУАН.

У 1930-ті роки археологічні колекції Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (далі – ВІМ) (тепер – Національний музей історії України (далі –